

NBEKEND TERREIN IN KAART GEBRACHT

“CONGO. EEN GESCHIEDENIS” VAN DAVID VAN REYBROUCK

David Van Reybroucks monumentale boek *Congo. Een geschiedenis* kan worden beschouwd als een onderdeel van een groter project, de poging om de geschiedenis te schrijven van het grote en voor Europeanen zo lang ontoegankelijk en onbekend gebleven continent Afrika. Dat Afrika een geschiedenis heeft, is tot ver in de jaren 1960 ontkend. Beroemd is een uitspraak van de grote Britse historicus Hugh Trevor-Roper, die in 1965 schreef dat het Afrikaanse verleden niets meer te bieden heeft dan *“the unrewarding gyrations of barbarous tribes in picturesque, but irrelevant quarters of the globe”* (de oninteressante omwentelingen bij barbaarse stammen in pittoreske maar irrelevante delen van de aardbol).

Nu was Trevor-Roper, later Lord Dacre, een conservatieve historicus, maar zijn opvattingen waren ook onder marxistische historici gemeengoed. Zo schreef de Hongaarse marxistische historicus Endre Sik een jaar later in zijn *History of Africa*: *“Prior to their encounter with Europeans the majority of African peoples still lived a primitive, barbaric life, many of them even on the lowest level of barbarism. [...] Therefore it is unrealistic to speak of their ‘history’ – in the scientific sense of the word – before the appearance of the European invaders.”* (Voor hun ontmoeting met de Europeanen leidden de meeste Afrikaanse volkeren een primitief, barbaars leven, velen van hen zelfs op het laagste niveau van de barbarij. [...] Daarom is het onrealistisch om het te hebben over hun ‘geschiedenis’ – in de wetenschappelijke betekenis van het woord – voor de komst van de Europese invallers). Siks uitspraak past perfect in de door Marx en vóór hem door Hegel daarover ontwikkelde gedachtegang. Marx en Engels zagen de Europese expansie als, objectief gezien, een stap vooruit op de weg naar de moderniteit. Ook volgens

H.L. WESSELING

werd in 1937 in Den Haag geboren. Hij studeerde geschiedenis aan de Universiteit Leiden, waar hij ook hoogleraar algemene geschiedenis werd. Van 1995 tot 2002 was hij rector aan het NIAS in Wassenaar. Hij publiceerde over de Europese koloniale geschiedenis en over Frankrijk. Hij was ook hoofdredacteur van de vierdelige boekenreeks *Plaatsen van herinnering*. Zijn bekendste werken zijn *Verdeel en heers. De deling van Afrika, 1880-1914* (1991) en *Europa's koloniale eeuw. De koloniale rijken in de negentiende eeuw, 1815-1919* (2003).
Adres: h.l.wesseling@tele2.nl.

Hegel had Afrika geen geschiedenis in de wetenschappelijke zin van het woord. Deze ideeën zijn, zoals gezegd, tot ver in de jaren 1960 gemeengoed gebleven. Toch was de geschiedenis van Afrika toen al twintig jaar in ontwikkeling. Volgens Jan Vansina is de Afrikaanse geschiedenis in 1948 ontstaan in de *School of Oriental and African Studies* in Londen.

Vansina, een van 's werelds meest vooraanstaande historici van Afrika, heeft zelf een hoofdrol gespeeld in dit proces. In België, zijn geboorteland, bleek voor hem aan de universiteit geen plaats te zijn en hij vertrok daarom naar de Verenigde Staten, waar hij decennialang doceerde aan de University of Wisconsin in Madison. Het was een verlies voor België maar voor Vansina in zekere zin een *blessing in disguise* omdat hij voortaan niet meer alleen de Nederlandse en Franse taal maar ook de luidspreker van het Engels ter beschikking had.

Het is niet toevallig dat de Afrikaanse geschiedenis in Engeland is geboren en in Amerika is opgegroeid. De eerste Europese historici die zich voor de geschiedenis van Afrika, anders dan voor die van de Europese kolonisatie van Afrika, interesseerden, waren Engelse en in mindere mate Franse historici – en dus ook Vansina – die de vroegere koloniën veelal uit eigen ervaring kenden. Het belangrijkste tijdschrift was het *Journal of African History*, waarvan in 1960, het jaar van Congo's onafhankelijkheid, het eerste nummer verscheen. Later ontstond in de Verenigde Staten onder de grote zwarte bevolkingsgroep ook wetenschappelijke belangstelling voor de geschiedenis van haar roots. Nog weer iets later werd de geschiedenis van Afrika ter hand genomen door Afrikaanse historici in Afrika zelf. De resultaten van hun werk werden onder

Anoniem, Leopoldstad, Lazaret, 1903, Foto © MRAC/KMMA Tervuren.

andere neergelegd in de tweetalige UNESCO *Geschiedenis van Afrika*, die kort na de nog vooral door Europeanen geschreven *Cambridge History of Africa* verscheen.

Dit wil overigens niet zeggen dat door al deze inspanningen en prestaties de geschiedenis van Afrika een even gedetailleerde en gedocumenteerde geschiedenis is geworden als die van Europa. Het probleem is hier dat voor vele eeuwen en grote gebieden geen of nauwelijks schriftelijke gegevens bestaan. Daarom wordt soms ter compensatie hiervan een beroep gedaan op de zogenoemde orale traditie. Jan Vansina heeft over dit onderwerp een fundamenteel boek geschreven: *De la tradition orale*.

HET RECENTSTE VERLEDEN

David Van Reybrouck heeft in zekere zin ook van die orale traditie gebruik gemaakt. Hij heeft verschillende getuigen gesproken wier herinneringen en ervaringen in de gewone geschiedschrijving doorgaans niet doordringen en daarin schuilt een deel van de originaliteit van zijn boek. Maar hier gaat het om het recente verleden en niet om de klassieke orale traditie die van generatie op generatie wordt doorgegeven. Dit verschil laat zich simpel verklaren door het feit dat Van Reybrouck zijn geschiedenis van Congo laat beginnen met de komst van de Europeanen in het laatste kwart van de negentiende eeuw en aan de langdurige vroegere geschiedenis van de volkeren in dit gebied weliswaar lippendienst bewijst, maar in de praktijk geen aandacht besteedt. Van de ruim zeshonderd pagina's tekst zijn er welgeteld tien gewijd aan wat hij noemt de "honderden, ja duizenden jaren menselijke geschiedenis" die voorafgingen aan de activiteiten van koning Leopold II. In die zin is *Congo* een ouderwets boek. Voor alle duidelijkheid dient gezegd dat dit een observatie is en geen verwijt. Van Reybrouck wil een verhaal vertellen en in zo'n verhaal waarin gebeurtenissen een datum hebben en mensen hun belevenissen, zou zo'n geschiedenis van de *longue durée* moeilijk in te passen zijn. Het boek begint in 1870 en eindigt in 2010. Dat zijn dus honderdveertig jaren. Daarvan krijgen de eerste negentig jaar, van 1870 tot de onafhankelijkheid in 1960, bijna tweehonderdzestig pagina's ter beschikking en de recentste halve eeuw ruim tweehonderdtachtig pagina's. Het boek is dus duidelijk gericht op het recentste verleden, de geschiedenis van Congo na zijn onafhankelijkheid. En juist daarin, in die geschiedenis van de laatste halve eeuw, ligt de kracht van Van Reybroucks boek.

De geschiedenis van Congo vanaf de ontdekkingsreizen van Stanley en Brazza wordt kundig en vlot verteld. Ze is in hoofdlijnen wel bekend en al vaak beschreven. De geschiedenis van de onafhankelijke Congostaat, later Belgisch Congo, weer later de Republiek Congo, daarna Zaïre en nu de Democratische Republiek Congo, vindt zijn oorsprong in de ambities – om niet te zeggen de obsessies – van één man, de Belgische koning Leopold II.

Leopold was al als jonge man tot de overtuiging gekomen dat België, net als Nederland, een kolonie moest hebben. Alleen zo konden zijn onderdanen net zo welvarend worden als hun noorderburen, die op voor hem bewonderenswaardige wijze geld persten uit Nederlands-Indië. Het lag dus niet voor de hand dat hij zijn gedroomde kolonie in Afrika, waarvoor de Europese interesse na de afschaffing van de slavenhandel sterk gedaald was, zou zoeken en dat deed hij dan ook niet. Dat dit uiteindelijk toch gebeurde, kwam door het feit dat zijn eerdere pogingen alle mislukten en door het feit dat het laatste onbekende continent in de jaren 1870 door de ontdekkingsreizen van Livingstone en Stanley in de belangstelling van Europa was komen te staan. Leopold speelde daarop in door in 1876 de Aardrijkskundige Conferentie van Brussel bijeen te roepen en daar de Internationale Afrika-Vereniging te stichten, onder zijn voorzitterschap. Hij had dat orgaan nodig omdat de Belgische regering, anders dan de koning, niets voelde voor het verwerven van kolonies. Zulke activiteiten zouden de internationale aandacht trekken en wellicht zelfs België's kostbaarste schat, zijn internationaal gegarandeerde neutraliteit, in gevaar brengen. Leopold moest daarom op dit gebied als particulier persoon optreden, en zo begon zijn eigenaardige bestaan als constitutioneel vorst in België en koloniaal avonturier en ondernemer in Afrika. Tien jaar later had hij zijn doel bereikt. Tijdens de bekende Conferentie van Berlijn (1884-1885) werd de soevereiniteit van de Internationale Congo-Vereniging, Leopolds laatste creatie, erkend en werden de grenzen die Leopold voor zijn staat, de Onafhankelijke Congo-staat (doorgaans bekend als de Congo Vrijstaat), had verzonnen door de grote mogelijkheden aanvaard. Zo ontstond een van de grootste kolonies van Afrika.

Leopold had aanvankelijk niet veel plezier van zijn nieuwe bezit, want hij mocht geen invoerrechten heffen – die belofte had hem zijn erkenning door de mogelijkheden opgeleverd – en armoede was dan ook aanvankelijk troef, tot onverwacht het manna uit de hemel kwam vallen in de vorm van rubber uit de rubberbomen. Die brachten het grote geld op waarvan Leopold al zoveel jaren had gedroomd. Het product dat aanvankelijk zijn redding was, zou later tevens het begin worden van zijn ondergang. De excessen waarmee de jacht op de wilde rubber gepaard ging, waren zo groot dat ze internationaal de aandacht trokken. Zo ontstond de Congo Reform Association en onder de druk van de internationale publieke opinie kwam de Belgische regering tot de conclusie dat de Vrijstaat, waar zij officieel niet voor verantwoordelijk was maar die nu eenmaal als een Belgische zaak werd gezien, zelf niet tot hervormingen in staat was en dat Leopold zijn bezit dus moest overdragen aan België. Zo kwam op 15 november 1908 Belgisch Congo tot stand. Van Reybrouck beschrijft deze achtendertig jaar in drieënzeventig bladzijden. Hij doet dat op deskundige en nuchtere wijze zonder te vervallen in de opgewonden en accusatieve toon die Adam Hochschild's bestseller over deze periode, *King Leopold's Ghost*, kenmerkt.

TOENEMENDE ONRUST

De hierop volgende episode is die waarin Congo een Belgische kolonie was. Die periode duurde 52 jaar, van 1908 tot 1960, en wordt uitvoeriger behandeld, want aan deze halve eeuw zijn zeventig bladzijden gewijd. Dat valt te begrijpen. Het is de tijd waarin Congo werd gemoderniseerd en ontwikkeld en – hoe ironisch het ook klinkt – het is in het licht van de daaropvolgende halve eeuw niet ongepast deze tijd als de gelukkigste uit de geschiedenis van Congo te beschouwen.

De overdracht van Congo aan België maakte niet terstond een einde aan de vele wantoestanden. Om de economie op gang te brengen werden concessies verleend voor spoorwegmaatschappijen en plantages. Bij de spoorwegaanleg mocht van de regering soms gebruikgemaakt worden van dwangarbeid. De exploitatie van mineralen als goud en koper was voorlopig niet winstgevend. De rubberprijzen zakten. Om aan inkomsten te komen voerde de staat in 1910 een hutbelasting in, met een aparte toeslag voor polygamisten. Er kwam een administratieve ingreep die het land in vier grote provincies indeelde, elk geleid door een vicegouverneur-generaal met grote bevoegdheden. Onder hen stonden districtscommissarissen die een aantal *territoires* bestuurden, zoals de basiseenheid van het koloniale bestuur werd genoemd. Daarnaast bestond een Afrikaanse administratie onder leiding van chefs, wier aantal snel groeide en die, ondanks hun naam, in feite veeleer tot deze rang verheven koloniale collaborateurs dan traditionele heersers waren.

Het interbellum werd gekenmerkt door toenemende onrust en spanningen als gevolg van het verlies aan zelfvertrouwen van de koloniale heerser en de opkomst van sociale bewegingen, zoals de nieuwe religieuze beweging van het kimbangisme, en onder invloed van de economische crisis protesten tegen de armoede. Ook ontstond in deze jaren een zeer beperkte Congolese middenklasse, maar van een nationalistische beweging was geen sprake. Die ontstond pas, langzaam en voorzichtig, na de Tweede Wereldoorlog.

Het stuk over de rol van Congo en de Congolezen in deze oorlog behoort tot de origineelste en meest verrassende in het boek. De Belgisch-Congolese troepen droegen bij aan de geallieerde successen in Afrika. Er werden zelfs troepen verscheept naar Azië. Congo leverde daarnaast tal van grondstoffen voor de geallieerde wapenindustrie, waaronder uranium voor de atoombom. De jaren daarna waren rustige jaren waarin het koloniale gezag aandacht besteedde aan de economische ontwikkeling van de kolonie, maar de gedachte aan onafhankelijkheid ondanks de dekolonisatie van Azië nog ver weg leek. Dat gold overigens ook voor de andere koloniale mogendheden in Afrika. Het aantal ontwikkelde Congolezen was en bleef zeer gering, en nationalistische verlangens kwamen pas heel laat tot uiting. De onafhankelijkheid kwam daarom als een grote verrassing. Of, zoals Van Reybrouck het elegant formuleert: “De dekolonisatie begon veel te laat, de onafhankelijkheid kwam veel te vroeg.”

De rest van het boek, iets minder dan de helft, gaat over de laatste vijftig jaar. Dit is zonder twijfel het origineelste en het indrukwekkendste deel van het boek. Daarin wordt heel deze chaotische en dramatische, zeer recente en nog nauwelijks verwerkte geschiedenis op kundige wijze verteld en in kaart gebracht, met oog voor persoonlijke ervaringen en verrassende details maar ook met bewonderenswaardige helderheid van structuur en indeling.

HET ONVOLTOOIDE VERLEDEN

Ook dit verhaal is welbekend, niet als geschiedenis maar als onverwerkt en onvoltooid verleden. Wij kennen het uit de kranten en van de televisie. Het is een verhaal zoals van veel Afrikaanse landen na de onafhankelijkheid, een verhaal van burgeroorlogen en afscheidingsbewegingen, van dictatuur en corruptie, van massamoorden en genocide, van ongekende wreedheid en zinloos geweld, kortom, om met Shakespeare te spreken *“a tale full of sound and fury signifying nothing”* (uit *Macbeth*). Maar waar de dichter ophoudt, begint het werk van de historicus. Geschiedenis is immers naar het beroemde woord van Theodor Lessing *“Sinnggebung des Sinnlosen”*. De historicus beschikt daarbij over een aantal instrumenten om vat te krijgen op de onoverzienbare stroom der gebeurtenissen. Er is om te beginnen de chronologie en, daarmee samenhangend, de periodisering. Zonder die zaken is geschiedenis niet meer dan *“one damned thing after another”*, zoals in de bekende boutade.

De periodisering die Van Reybrouck geeft, is even voor de hand liggend als overtuigend. Hij onderscheidt drie fasen. De eerste is die van de Eerste Republiek en loopt van 1960 tot 1965, het jaar waarin Mobutu de macht grijpt. Ook daarin onderscheidt hij weer drie fasen: De eerste loopt van 30 juni 1960, de dag van de onafhankelijkheid, tot 17 januari 1961, de dag waarop Lumumba wordt vermoord. Daarna komt de tijd van de Katangese secessie tot 1963 en ten slotte de laatste periode die eindigt met de staatsgreep van Mobutu op 24 november 1965.

Mobutu zou tweeëndertig jaar aan de macht blijven. Onder zijn bewind werd Congo omgedoopt in Zaïre en zo zou het land tot het eind van zijn regime blijven heten. De eerste tien jaar, van 1965 tot 1975, beschouwt Van Reybrouck als “de gouden jaren” van onafhankelijk Congo. De vijftien jaar daarna vormen een tijdvak dat met hoopvolle verwachtingen begon, maar al snel onttaardde in een krankzinnig stelsel van corruptie en grootheidswaanzin. Mobutu riep zichzelf uit tot maarschalk en liet midden in het oerwoud een hele stad bouwen die geen andere functie had dan te dienen als zijn paleis. Inmiddels raakte het land in een economische crisis en steeg de inflatie tot duizelingwekkende hoogten. In 1990 kondigde Mobutu abrupt het einde van de éénpartijstaat aan, maar democratie kwam er niet.

Carl De Keyzer, Matadi 2007 - Monument voor de dragers, uit *Congo (belge)*, Lannoo, Tielt, 2010, 352 p., Foto © Carl De Keyzer.

Het einde van Mobutu's regime kwam niet van binnen maar van buiten en was een gevolg van de burgeroorlog tussen Hutu's en Tutsi's in het buurland Rwanda die oversloeg naar Congo. Het eind van het lied was dat Laurent-Désiré Kabila, die al in begin jaren 1960 de leider was geweest van een rebellenbeweging, in 1997 de macht greep. Mobutu vluchtte naar het buitenland. Zaïre werd nu weer Congo met de, nogal verrassende toevoeging, Democratische Republiek, want er was niets democratisch aan. De oorlog ging door maar nadat Kabila op 16 januari 2001 werd doodgeschoten en opgevolgd door zijn zoon, kwam er in 2002 althans gedeeltelijk een vredesakkoord en in 2006 waren er verkiezingen waarbij Kabila jr. de eerste democratisch gekozen president van Congo werd. Daarmee begon de Derde Republiek.

EEN HARTELIJKE REPORTAGE

Het verhaal zoals hier verteld, doet geen recht aan de rijkdom en de originaliteit van Van Reybroucks boek. De kracht ervan schuilt juist in de vele andere, de 'gewone' dingen die aan de orde komen. De betekenis van de muziek, de bokswedstrijd tussen Mohammed Ali en George Foreman, de vernuftige wijze waarop mensen proberen te overleven, de humor die er ondanks alles ook is. Men kan niet genoeg bewondering opbrengen voor de geestdrift waarmee de auteur gezocht heeft naar getuigen van de grote gebeurtenissen die zich in Congo hebben voltrokken, naar de lotgevallen van degenen die wij gewone mensen noemen, maar die juist door de ongewone dingen die zij hebben meegemaakt bijzondere mensen en belangrijke getuigen zijn. Dat geldt ook voor het doorzettingsvermogen en – het is niet te veel gezegd – de moed waarmee hij mensen heeft opgezocht in hoogst onaangename en soms zelfs ronduit gevaarlijke omstandigheden.

Zelfs voor de oudste periode heeft Van Reybrouck geprobeerd getuigen te vinden die uit eigen herinnering vertellen over wat zij hebben meegemaakt. Misschien toont hij zich hier wat naïef als hij de herinneringen die een bejaarde Congolees hem vertelt, noteert en lijkt te geloven. De man verklaarde geboren te zijn in 1882 en zou nu dus 128 jaar oud zijn geweest. Van Reybrouck verbaast zich over zijn ongelooflijke geheugen, maar twijfelt er niet aan. Ook andere hoogbejaarden vertellen vrijelijk over hun herinneringen. Dat zijn de gevaren van de 'orale traditie'.

Deze gesprekken en verhalen, vooral voor de recente periode, vormen mede de originaliteit en het belang van dit boek. Een historicus zou wat meer analyse hebben verwacht. Welke factoren verklaren de noodlottige ontwikkelingen die in dit boek zo uitgebreid worden beschreven? Gebrek aan voorbereiding op de onafhankelijkheid? Te weinig goed opgeleide Congolezen? Koloniale grenzen die geen rekening hielden met etnische groepen? Versterking van het etnische besef door de koloniale overheerser? Invloed van de Koude Oorlog? Jacht op grondstoffen en minerale rijkdommen? Ze ko-

men alle aan de orde, maar worden onvoldoende systematisch geanalyseerd. Ook een vergelijking met soortgelijke ontwikkelingen in andere Afrikaanse landen zou verhelderend zijn geweest. Zo zou de eigenaardigheid van de geschiedenis van Congo wellicht zijn verduidelijkt.

De afwezigheid daarvan valt echter van harte te vergeven wegens het vele dat Van Reybrouck ons wel biedt en is te verklaren door het feit dat het boek een soort eerste lijnsgeschiedschrijving is, een poging een nog onbekend terrein in kaart te brengen. Daarin is Van Reybrouck op bewonderenswaardige wijze geslaagd. Het boek heet *Congo. Een geschiedenis*, maar het is ook en vooral een reportage, een verslag van wat mensen hebben meegemaakt, op hartelijke wijze gekleurd door liefde en sympathie voor de mensen die hij heeft gesproken.

LITERATUUR

DAVID VAN REYBROUCK, *Congo. Een geschiedenis*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2010, 680 p.
